

- Kopecká, H., Beňová, K. (2024). *Židia v Topolčanoch*. Bratislava: Marenčin PT.
- Rückschloss Nemcová, B. (2023). *Židovská Štiavnica*. Bratislava: Marenčin PT.
- Rybářová, A. (2010). *Antisemitizmus v Uhorsku v 80. rokoch 19. storočia*. Bratislava: Pro historia.
- Salner, P. (2022). Vývoj riešení opustených synagóg a cintorínov. In: *Židovské stavebné dedičstvo na území Bratislavskej župy. Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja organizovanej pri príležitosti Dní európskeho kultúrneho dedičstva 2021* (s. 10–23). Bratislava: Bratislavský samosprávny kraj.

PETER SALNER, IVICA ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ:
Politika a komunita. Štát a židia na Slovensku v rokoch 1945 – 1992
[Policy and Community. The State and Jews in Slovakia in the Years
1945-1992]
Bratislava: Marenčin PT, 2024, 246 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2025.1.11> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
© 2025, Michala Jandák Lónčíková. This is an open access licensed under the Creative Commons

Najčastejšiu a najviac skúmanú tému súvisiacu so židovskou komunitou na Slovensku v rámci humanitných a spoločenských vied nepochybne predstavujú udalosti holokaustu. Výskum tohto obdobia nebol počas celého trvania komunistického režimu v Československu tak úplne tabuizovaný, ako sa občas zvykne recyklovať v schematických náhľadoch na dejiny 20. storočia. Svedčia o tom okrem iných práce historikov Miroslava Kárného či Ivana Kamenca, mimoriadny záujem o tému jasne ilustruje aj množstvo dobových literárnych a filmových diel. Práve Kamencova dizertačná práca predstavuje exemplárnu ukážku, ako politické udalosti a najmä nastupujúca normalizácia ovplyvnili smerovanie výskumu holokaustu – úspešne obhájená práca už koncom 60. rokov sa dočkala publikovania až v roku 1991 (Kamenec, 1991). Za posledné tri dekády výskum tohto fenoménu na Slovensku bezprecedentne akceleroval a stal sa jednou z hlavných výskumných otázok pre viacerých historikov zaoberajúcich sa vojnovým slovenským štátom (napríklad Eduard Nižňanský, Ján Hlavinka, Martina Fiamová, Hana Kubátová, Martin Pekár, Michal Schvarc, Denisa Nešťáková, Zuzana Tokárová), ako aj situáciu židovskej komunity na arbitrážnom území na južnom Slovensku (napríklad Tomáš Lang, Atilla Simon, Veronika Szeghy-Gayer, László Csösz, Marta Švolíková), etnológov a sociálnych antropológov (napríklad Peter Salner, Monika Vrzgulová) či psychológov (napríklad Jozef Hašto, Michaela Hapalová) a pod.¹

Pravdepodobne najlepšou odpoveďou na často zaznievajúce otázky, či je možné ešte tento výskum niekam posúvať, sú neustále pribúdajúce publikácie, ktoré reflektujú súčasné trendy v historiografii holokaustu, používajúc rozličné, často interdisciplinárne, prístupy a metodológiu. Stále pravidelnejší je posun od politických k sociálnym dejinám, od štátnych politických rámcov a ich predstaviteľov k tzv. perspektíve zdola. Konštantný záujem o výskum holokaustu dokladá napríklad aj čerstvo vydaná monografia Hany Kubátovej *Kde líšky dávajú dobrú noc* (Kubátová, 2025).

1 Blížšie pozri historiografické prehľady, napríklad M. Szabó, 2014 či J. Hlavinka, 2015.

V porovnaní s výskumom holokaustu sú ostatné obdobia a témy židovských dejín na Slovensku zatiaľ, žiaľ, podstatne menej spracované, ale postupne sa objavujú aj viaceré odborné texty zohľadňujúce tak staršie dejiny komunity (napríklad Tomáš Tandlich, Peter Keresteš), 19. storočie a medzivojnové obdobie (napríklad Petra Rybárová, Miloslav Szabó, Rebekah Klein-Pejšová), ako aj 2. polovicu 20. storočia (napríklad Ivica Štelmachovič Bumová, Juraj Jankech, Martin Šromovský). V posledných rokoch narástol aj počet monografií venovaných jednotlivým židovským komunitám (napríklad Peter a Pavel Franklovci, Eduard Nižňanský, Barbora Jakobyová, Diana Grünfeldová, Marta Švolíková, Miroslav Michela, Ján Hlavinka, Milan Belej), ktoré majú ambíciu mapovať lokálnu históriu naprieč storočiami. Samozrejme to závisí od konkrétneho titulu, ale aj v tomto prípade druhá svetová vojna a holokaust väčšinou predstavujú hlavný referenčný rámec, najnovším dejinám a súčasnosti býva

zväčša venovaný disproporčne menší priestor.

Z vyššie uvedených dôvodov je najnovšia publikácia Petra Salnera a Ivica Štelmachovič Bumovej *Politika a komunita*, zaoberajúca sa dejinami židovskej komunity na Slovensku v 2. polovici 20. storočia, zaujímavým príspevkom k tomuto doposiaľ menej spracovanému historickému obdobiu. Obaja autori publikovali už viacero čiastkových odborných textov ku skúmanej téme (o čom svedčí aj úctyhodný výpočet ich publikácií v zozname literatúry) a ako sami v úvode píšú, monografia je výsledkom ich dlhoročnej spolupráce, diskusií a konzultácií. Nepochybne zaujímavá je aj ich ambícia interdisciplinárneho výskumu, prepájajúceho historické a etnologické prístupy.

Zásadným prameňom používaným v monografii sú oral history rozhovory (prípadne často uvádzaná mailová komunikácia) s predstaviteľmi druhej generácie preživších holokaustu, ktorých spomienky systematicky zaznamenáva Peter Salner. Autor má s touto metódou dlhoročné skúsenosti a považujem za mimoriadne prínosné, že sa od projektu *Osudy tých, ktorí prežili holokaust* (bližšie na s. 17) plynule presunul aj k ďalším generáciám. Tento krok je nielen logický a súvisí s neúprosne sa znižujúcim počtom priamych preživších holokaustu, ale zároveň korešponduje aj s trendom v pamäťových štúdiách. Peter Salner a Monika Vrzgulová sú priekopníkmi v tomto type výskumu na Slovensku a dlhodobo sa venujú otázkam viacgeneračnej a rodinnej pamäti vzťahujúcej sa (nielen) k udalostiam holokaustu a ich transferu do druhej, a dnes už aj tretej generácie preživších.

Rôznosť použitých prameňov v tejto monografii – od archívnych dokumentov štátnej proveniencie po ego dokumenty, od oficiálnej dokumentácie po memoáre a beletristické spracovania, od písaných svedectiev po audiovizuálne – považujem pri historickom výskume

priam za nevyhnutnosť. Heuristická pestrosť je základným predpokladom na spracovanie toho, čo autori označujú podľa Milana Šimečku za „malé“ a „veľké“ dejiny (s. 11) a historická veda delí na politické a sociálne dejiny. Prínosom je výskum menej známych dokumentov v archíve Ústredného zväzu židovských náboženských obcí (ÚŽŽNO) na Slovensku a nespracovaného fondu Sdruženia rasovo prenasledovaných (SRP, paradoxne ľahšie dostupného v digitálnych kópiách v archíve USHMM – United States Holocaust Memorial Museum), hoci je v tomto kontexte zaujímavé, že autori nevenovali pozornosť časopisu *Tribúna*, ktorý vydával práve SRP. Taktiež ma prekvapilo, že medzi skúmanými archívnymi prameňmi úplne absentujú referencie na Povereníctvo školstva, do ktorého kompetencie spadali aj „veci kultové“, prípadne aj neskoršie ministerstvá školstva. Za pozornosť stojí aj obrazová príloha, škoda len, že väčšinou plní skôr ilustračnú funkciu. Najmä v prípade pamätníkov či pamätných tabúl by bolo zaujímavejšie, keby boli integrálnejšou súčasťou hlavného textu. Veľmi pozitívne hodnotím aj zakomponovanie nepublikovaných memoárov a svedectiev Benjamina Eichlera, dlhoročného funkcionára ÚŽŽNO a ŽNO, Prisky Deutschovej a Michaela Gera. Vzhľadom na fakt, že sa počet priamych svedkov udalostí každý rok znižuje, je identifikácia každých spomienok stále väčšou vzácnosťou.

Autori monografie museli evidentne balansovať v snahe sprístupniť vedecký výskum aj širšej verejnosti, čo usudzujem nielen z obsahu a formy samotného textu, ale aj na základe zvoleného vydavateľstva. Z tohto dôvodu rozumiem, že považovali za potrebné uviesť širší kontext a začať skúsenosťami členov židovskej menšiny s prenasledovaním počas druhej svetovej vojny. K tejto téme aj s využitím podobných, ba priam takmer identických prameňov, však už bolo napísaných množstvo prác, dokonca aj oboma autormi monografie. Na ich mieste by som uprednostnila konzistentné zhrnutie podstatných aspektov determinujúcich ďalší vývoj komunity na Slovensku s odkazom na relevantnú literatúru a venovala by som viac priestoru menej preskúmaným obdobiam. Rovnako by som si dovoľila polemizovať so štruktúrou jednotlivých podkapitol, politické a sociálne (alebo ak chcete „malé“ a „veľké“) dejiny sú písané viac paralelne než synergicky, čo navodzuje skôr dojem dvoch než jednej spojitých nádob.

Taktiež si nie som istá, či je potrebné začínať každú podkapitolu s až takými všeobecnými a zároveň stručnými historickými úvodmi, ktoré sú navyše do veľkej miery spracované podľa prehľadových syntéz dejín Slovenska (Kováč, 2024; Rychlík, 2020, 2024) namiesto špecializovanej literatúry, ktorú by som pokladala za relevantnejšiu. Hoci sa autori v úvode jasne vymedzujú, že nie je ich úmyslom uviesť kompletnú bibliografiu ku skúmanej téme (s. 18), je prekvapujúce, že z nevelkého počtu novších vydaných publikácií k dejinám židovskej komunity v rokoch 1945 – 1989 mnohé úplne absentujú. Mám na mysli napríklad texty k procesu s Rudolfom Slánským a spol., ktoré boli aj v súvislosti so 70. výročím spracované paralelne viacerými autormi (napríklad Čapková, Bryant, Dumitru, 2023; Čapková, 2020; Chadima, 2022a; Chadima, 2022b, Lóži, 2022, Bárta, 2022, Adamec, 2022 – špecializované číslo časopisu *Paměť a dějiny* k výročiu procesu so Slánským), ako aj k ďalším, verejnosti menej známym, obehom politických procesov v 50. rokoch (napríklad Pejčoch, 2011, Frejková, 2007).

Rovnako aktuálnejšie texty, než citované v monografii, boli publikované aj k otázke povojnového protizidovského násillia v Topoľčanoch, Ulici (nie Uníne, s. 58–59) a Kolbasove (napríklad Kubátová, 2016, Kubátová, Kubát, 2018; Ápor, Kende, Lónčíková, Sandulescu, 2019; Lónčíková, 2019) a očakávala by som aj referencie na publikácie Martina Šmoka bezprostredne súvisiace s hlavnou témou monografie (Šmok, 2011, 2017), nehovoriac o medzinárodných a zahraničných publikáciách (Kelemen, 2017, Čapková, Kijek, *Eds.*, 2022 a pod.),

ktoré by pre spracovanie vybranej témy boli nepochybne inšpiratívne. Rovnako nie je nevyhnutné v otázke protižidovských nepokojov a výtržností po prvej svetovej vojne citovať dobové dielo Karola Medveckého. Autori mohli (mali?) skôr siahnuť napríklad po monografii Michala Frankla a Miloslava Szabóa *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa* (Frankl, Szabó, 2016) a pod.

Na mieste autorov by som sa dôsledne snažila vyhýbať generalizujúcim formuláciám, ako napríklad „zložitú situáciu dobová legislatíva nevládala“ (s. 31), „ÚV KSS vyvolal v máji 1947 krízu“ (s. 63) a pod., pretože potláča aspekt aktérov a môže u čitateľov vyvolávať dojem abstraktnej entity, a nie konkrétnych predstaviteľov režimu, ktorí tvorili dobovú legislatívu aj výbor Strany.

Veľmi zaujímavé a inšpiratívne časti recenzovanej publikácie predstavujú pasáže venované konkrétnym členom komunity, postavené najmä na spomínaných oral history rozhovoroch. Autori plasticky zdôrazňujú a plynulo v celom texte dekonštruujú častú, no mylnú, predstavu o homogenite židovskej komunity (s. 32), analyzujú aj rodinný život (napr. organizovanie svadby podľa židovských zvykov, s. 161–162) a jeho zmeny determinované dôsledkami holokaustu.

Na záver by som chcela upozorniť na niekoľko, z môjho pohľadu, interpretačných skratiek. Považujem za schematické tvrdenie, že pogrom v Bratislave vyvolala novelizácia reštitučného zákona (s. 58), chápem ju ako jeden z faktorov vypuknutia spontánneho kolektívneho protižidovského násilia v kontexte definície sociológa Wernera Bergmanna (2002: 163). Zdôrazňovanie kontextu a multiperspektivity považujem za podstatu analýzy spoločenských javov. Rovnako dôležité boli pre formovanie povojnovej spoločnosti a vzťahu majority k židovskej minorite nielen reštitúcie majetku, ale napríklad aj retribúcie, v ktorých niektorí členovia židovskej komunity figurovali ako svedkovia aj ako žalobcovia. Nezodpovedanou otázkou pre mňa ostáva, aké protižidovské zákony neboli podľa autorov zrušené po prijatí nariadenia č. 1/1944 SNR (s. 54).

Vzhľadom na ambíciu zachytiť dlhé časové obdobie rokov 1945 – 1992 je pochopiteľné, že autori museli pri jednotlivých dekádach vyberať, na ktoré aspekty sa zamerajú. Výsledný text chápem ako sondy do vybraných tém, mnohé zaujímavé otázky autori len naznačili a určite by stálo za to vrátiť sa k ich podrobnejšiemu spracovaniu, napríklad o (ne)založení (či skôr „znovu (ne)založení?“) židovského múzea aj o aktivitách Eugena Bárkány (s. 125–127), záujem ŠTB o bývalých zamestnancov Ústredne Židov (s. 79), životný osud Jána Bernfelda, ktorý bol odsúdený počas komunistického režimu, a zároveň pôsobil v organizačných štruktúrach komunity a pod. Napokon je jasné, že autori majú už len k 70. rokom oveľa viac materiálu a tém ohľadom každodenného života židovskej komunity než „len“ problémy s ŠTB a emigráciu z krajiny a verím, že ešte budeme mať možnosť si ich prečítať.

MICHALA JANDÁK LŇNČÍKOVÁ,
Katedra Blízkeho východu FF UK (Praha)

LITERATÚRA

- Adamec J. (2022). Slánský, Židé, McCarthyismus. Pražský proces přispěl k vystřízlivění západních levicových aktivistů. *Paměť a dějiny*, 3/2022, 39–54.
- Ápor, P., Kende, T., Lőnčíková, M., Sandulescu, V. (2019). Post-World War II anti-Semitic

- pogroms in East and East Central Europe: collective violence and popular culture. *European Review of History*, 26(6), 913–927. <https://doi.org/10.1080/13507486.2019.1611-744>
- Bárta M. (2022). Z pověření strany. Vyšetřovatelé procesu Slánský a spol. *Paměť a dějiny*, 3/2022, 28–38.
- Čapková, K. (2020). Jüdinnen und Juden in der Tschechoslowakei und der Slánský-Prozess. In: J. Ganzenmüller (Ed.), *Jüdisches Leben in Deutschland und Europa nach der Shoah. Neubeginn – Konsolidierung – Ausgrenzung* (s. 127–136). Wien Köln: Böhlau. <https://doi.org/10.7788/9783412519100.127>
- Čapková, K., Kijek, K. (Eds.) (2022). *Jewish Lives Under Communism: New Perspectives*. Rutgers University Press.
- Čapková, K., Bryant, Ch., Dumitru, D. (2023). Undone from Within: The Downfall of Rudolf Slánský and Czechoslovak-Soviet Dynamics under Stalin. *Journal of Modern History*, 95(4), 847–886, <https://doi.org/10.1086/727694>
- Frankl, M., Szabó, M. (2016). *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Frejková, H. (2007). *Divný kořeny*. Praha: Torst.
- Hlavinka, J. (2015). Historia słowska wobec problematyki Zagłady. *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*, 11, 554–570. <https://doi.org/10.32927/ZZSiM.488>
- Chadima, J. (2022a). *Rudolf Slánský*. Praha: Vyšehrad.
- Chadima J. (2022b). „Vymést ty šupáky na ministerstvech“. Proces s Rudolfem Slánským očima občanů. *Paměť a dějiny*, 3/2022, 3–14.
- Kamenec, I. (1991). *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991.
- Kelemen, A. (2017). New approaches to the history of the Jews under Communism. *Judaica Bohemiae*, LII-2, 123–126.
- Kováč, D. (2024). *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Kubátová, H. (2016). Teraz alebo nikdy: Povojnové protizidovské násilie a väčšinová spoločnosť na Slovensku. *Soudobé dějiny*, 23(3), 321–346.
- Kubátová, H. (2025). *Kde lišky dávajú dobrú noc. Kresťanský nacionalizmus a holokaust na Slovensku*. Bratislava: N Press.
- Kubátová, H., Kubát, M. (2018). Were There ‘Bystanders’ in Topoľčany? On Concept Formation and the ‘Ladder of Abstraction’. *Contemporary European History*, 27(4), 562–581. <https://doi.org/10.1017/S096077731800022X>
- Lóži M. (2022). Ne československý Rajk, ale Beriia. Barákova komise, KSČ a první reinterpretace procesů s protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského (1955 –1956). *Paměť a dějiny*, 3/2022, 15–27.
- Lônčíková, M. (2019). Atrocities in the Borderland: Anti-Semitic Violence in Eastern Slovakia (1945-1946). *Review of European History*, 26(6), 928–946. <https://doi.org/10.1080/13507486.2019.1612328>
- Pejčoch, I. (2011). Politické procesy s Šimonem Ornsteinem a Mordechajem Orenem – Antisemitské tendence v komunistickém Československu. *Tereziánské listy*, 39, 142–154.
- Rychlík, J. (2020). *Československo v období socialismu 1945 – 1989*. Praha: Vyšehrad.
- Rychlík, J. a kol. (2024). *Dějiny Slovenska*. Praha: Vyšehrad.
- Salner, P., Štelmachovič Bumová, I. (2024). *Politika a komunita. Štát a židia na Slovensku v rokoch 1945 – 1992*. Bratislava: Marenčin PT.

- Szabó, M. (2014). Zwischen Geschichtspolitik und Wissenschaft. Der Holocaust in der slowakischen Historiografie nach 1989. *Einsicht*, 6(11), 16–24.
- Šmok, M. (2011). Každý žid je sionista a každý sionista je špion! Příběh distribuce sociálních podpor. *Paměť a dějiny*, 29–39.
- Šmok, M. (2017). *Labyrintem normalizace – židovská obec jako zrcadlo většinové společnosti*. Praha: Židovské muzeum v Praze.
- Werner, B. (2002). Exclusionary Riots: Some theoretical Considerations. In: Ch. Hoffmann, W. Bergmann, H. Walter Smith (Eds.), *Exclusionary Violence. Antisemitic Riots in Modern German History* (s. 159–182). Michigan: University of Michigan Press.

MIROSLAVA KINCZER, TATIANA ZACHAR PODOLINSKÁ (Eds.):
 Etické dilemy v súčasnej etnológii I.
 [Ethical Dilemmas in Current Ethnology, Vol. 1]
 Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i., 2024, 132 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2025.1.12> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
 © 2025, Ján Dubravčák. This is an open access licensed under the Creative Commons

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV venoval priestor mladým autorom a autorkám, ktorí sa vo svojich etnografických výskumoch, realizovaných počas doktorandského štúdia, stretli nielen s eticky komplikovanými, ale aj ľudsky náročnými situáciami. Vznikla tak publikácia, ktorá prezentuje príklady diametrálne odlišných výskumných tém. Ich rôznorodosť je však prepletená edičným zámerom zdieľať konkrétne etické otázky, ktorých odpovede môžeme len ťažko hľadať vo všeobecne formulovaných etických kódexoch (napr. EK FSEV UK, 2014; EK NSS, 2017; EK SASA, 2013 atď.).

Úmysel takto koncipovať publikáciu vymedzuje aj špecifické čitateľské publikum. Editorky Miroslava Kinczer a Tatiana Zachar Podolinská jasne definovali cieľovú skupinu publikácie hneď v predslove: sú ňou študenti, študentky, výskumníci a výskumníčky. Ako samy jasne deklarujú, publikácia má slúžiť ako „pomocný nástroj pri premýšľaní nad etickými aspektmi vlastných výskumov a možnými výzvami, s ktorými sa s veľkou pravdepodobnosťou stretne každý etnograf a etnografka“ (s. 8). Príspevky v publikácii splnili svoj účel. Autorky a autori veľmi jasne formulovali konkrétne otázky, ktoré stoja za premýšľanie.

Jednotlivé empirické skúsenosti etických dilem výskumníkov a výskumníčok sú prezentované v štyroch samostatných autorských kapitolách. V prvej z nich sa Kristína Cichová venuje tematickým okruhom, ktoré rámujú etickú rovinu jej výskumu v medicínskom prostredí. V úvode zameriava svoju pozornosť princípu neškodenia, teda istej zodpovednosti voči účastníkom výskumu chápanej tak, aby výskumníci a výskumníčky „nepoškodili bezpečnosť, dôstojnosť a súkromie účastníkov výskumu“ (EK NSS, 2017: 3). Dôležité je preto projektovať výskum tak, aby v žiadnom prípade nespôsobil ujmu akémukoľvek účastníkovi výskumu. A to sa týka aj jeho legislatívnej stránky. K. Cichová v tomto kontexte kladie, podľa mňa relevantnú a doposiaľ málo kladenú, otázku: „Kto má a za aké prostriedky poskytovať výskumným pracovníkom dostatočné, solídne právne poradenstvo ohľadom dizajnu ich výskumu?“ (s. 18). Etnografka vykonávala výskum v medicínskom prostredí, ktoré je z pohľadu etických